

УДК 811.161.2'373.2'373.611-11-057.4КоваликІ.

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.71.10275>

ПИТАННЯ ОНІМНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА КОВАЛИКА

Ірина Кузьма

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови імені професора Івана Ковалика,
вул. Університетська, 1/234, Львів, Україна, 79001,
тел. (0 322) 239 47 17
e-mail: i.kuzma@ukr.net*

Проаналізовано дериватологічно-ономастичні розвідки І. Ковалика, у яких об'єктом дослідження були власні назви – антропоніми і топоніми. Узагальнено методологічні засади ономастично-словотвірної концепції мовознавця. Практичний аналіз власних особових і географічних назв у науковому доробку І. Ковалика став не тільки значним кроком до системного опрацювання антропонімікону й топонімікону української літературної мови та її діалектів у загальнослов'янському контексті, до виявлення закономірностей та особливостей онімного творення, спільного і відмінного в деривації онімів та апелятивів, а й підставою до цінних узагальнень, що стосуються української словотвірної системи в діяхронії і синхронії, а також місця ономастикону в цій системі.

Ключові слова: Іван Ковалик, ономастика, дериватологія, оніми/власні назви, апелятиви/загальні назви, онімне словотворення, апелятивне словотворення, твірна база, словотвірний тип, словотвірна модель, топоніми, антропоніми.

Окреслення проблеми, актуальність дослідження. Ономастика і дериватологія – це дві різні лінгвістичні галузі, але, незважаючи на це, площиною їхнього накладання є словотвір власних назв. По-перше, одним із багатьох різних завдань ономастики є словотвірний аналіз онімів, по-друге, об'єктом вивчення дериватології є не тільки похідні апелятиви, а й відапелятивні чи відонімні власні назви. Відповідно, питання онімного словотворення є актуальним як в ономастиці, так і в дериватології.

Стан дослідження питання. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ім'я професора Івана Ковалика в українському і слов'янському мовознавстві асоціюється насамперед із дериватологічними студіями, які становлять найбільший і найвагоміший доробок ученого. Саме ці праці є детально аналізованими й часто цитованими в україністиці і славистиці. Менш знані ономастичні дослідження мовознавця, предметом яких є географічні назви й антропоніми, а також їхні взаємозв'язки з відповідними апелятивами. Автор висвітлює різні часто дискусійні питання топоніміки, гідроніміки й антропоніміки, а саме: онімізації, трансонімізації і деонімізації; семантичної структури власних назв і їхнього місця у сфері мови й мовлення; спільного і відмінного між загальною і власною назвою (“Топоніми і гідроніми у сфері мови і мовлення” (1966) [3: 277–279], “Про ономатизацію, трансономатизацію і деономатизацію” (1969) [5: 280–282], “Смислова структура власних імен” (1969) [6: 283–286], “Про інформацію власних

назв у сфері мови і мовлення” (1974) [8: 287–293], “Про власні і загальні назви в українській мові” (1977) [9: 294–303]).

У лінгвістичному доробку І. Ковалика є і синкретичні (дериватологічно-ономастичні) розвідки, у яких об’єктом словотвірного аналізу стали оніми: “Словотворча будова української топоніміки” (1960) [1: 359–368], “Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення)” (1965) [2: 304–312], “Типологія системи словотвору прізвиськ жителів села Млинів Жешівської області ПНР” (1967) [4: 313–327], “Українські топоніми з суфіксами -ищ-е, -нищ-е, -лищ-е, -бищ-е, -овищ-е, -иськ-о, -овиськ-о на загальнослов’янському фоні” (1970) [7: 328–335]. Така наукова спадщина 1960–1970-х років не втратила актуальності донині, вона вартує особливої уваги сучасних дериватологів і ономастів, оскільки має не тільки практичну цінність, а й **методологічне і загальнонаукове значення**. Тому метою цієї статті буде систематизація та аналіз поглядів І. Ковалика у сфері ономастичної дериватології.

Виклад основного матеріалу. Тісний зв’язок дериватології та ономастики, оніми як можливий спільний об’єкт дослідження цих галузей, близьке й відмінне в їхніх теоретичних засадах, а також у тенденціях деривації загальної і власної назви – це основні питання, на які шукає і знаходить відповіді та їх обґрунтування Іван Ковалик як дериватолог-ономаст. Методологічні засади ономастично-словотвірної концепції вченого формують такі основні міркування, що постали в результаті практичного аналізу особових імен, прізвищ, прізвиськ, географічних назв і їхніх твірних баз.

1. Вивчення словотвірної будови власних назв має велике значення для дослідження історичного розвитку системи словотвору мови. “Інколи буває так, що в загальних словах втрачаються колишні семантико-словотворчі функції окремих суфіксальних морфем, які зберігаються тільки в назвах населених пунктів чи в інших топонімічних назвах” [1: 360]. Недоліком наших підручників і посібників з мовознавства є те, що в розділах про словотвірну систему мови “зовсім не використовуються при аналізі і характеристиці її топонімічні назви...” [1: 360]. Варто “враховувати досвід авторів граматик інших слов’янських мов – чеської, словацької, болгарської, які при аналізі окремих словотвірних типів послідовно використовують топонімічні назви” [1: 360].

2. Словотвірна структура власних і загальних назв у багатьох випадках однакова щодо складників (прості, складні, складені деривати). І загальні, і власні назви бувають вихідними для творення похідних термінів і номенклатурних слів. Усі власні і похідні загальні назви є вторинними мовними знаками, утвореними на базі первинних. Між власними і загальними назвами “бувають постійні взаємозв’язки і взаємовідношення та взаємопереходи загальних назв у власні і навпаки. Між окремими підгрупами власних і загальних назв нема постійної межі..., що призводить до появи назв-омонімів” [9: 298]. Активні і пасивні моделі існують і серед власних і серед загальних назв [9: 299].

3. Назви населених пунктів, як і “всі інші географічні найменування, не становлять спеціальних словотвірних типів, навпаки, всі засоби і способи словотворення в загальному лексичному складі мови є характерними і для географічних імен” [1: 360].

Спільним для творення апелятивів і топонімів є суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний, семантичний, морфолого-синтаксичний способи, основокладання і зрощення [1: 361].

4. Актуальним теоретичним питанням сучасної ономастики є комплексне вивчення специфіки різних груп власних назв (антропонімів, топонімів, гідронімів, міфонімів...) у тісному взаємозв'язку зі загальними назвами, зокрема особливості ономатизації і деонматизації, а також визначення діалектичних зв'язків між групами в межах власних назв (трансономатизація як різновид лексико-семантичного способу творення) [5: 280]. Важливим етапом такого завдання є розкриття спільних властивостей власних і загальних назв (їх у словотвірному плані більше, ніж відмінних), а також виявлення онімних особливостей крізь призму дериватології. Можна говорити про спеціальні ономастичні універсалиї, властиві власним назвам різних мов. Наприклад, семантика твірних апелятивів в онімах редукується; словотвірні парадигми онімів, порівняно з апелятивами, обмежені лише кількома словотвірними типами; існують і деякі дериваційні моделі, за якими творяться тільки антропоніми чи топоніми [9: 294–303]. “Одним із актуальних завдань слов'янського мовознавства є спеціальні дослідження в галузі морфотопонастики, завданням якої є вивчення словотвірних структур слов'янської топонімії” [7: 328].

5. Щодо антропонімів, то “увагу лінгвістів привертала переважно етимологія власних імен, а морфолого-словотвірна їх будова була на другому плані... Особові імена людей мають те спільне із загальними назвами, що вони можуть виступати як у нейтральній (нормальній), так і в здрібно-пестливій формі з більшим чи меншим ступенем” [2: 304–305]. Спільною рисою зменшено-пестливих апелятивів і форм особових імен є суфіксація (*Іванко, соловейко*).

6. Специфічним для творення форм імені людини виступає регресивний спосіб (усічення), наприклад, *Костянтин* → *Кость*, *Устина* → *Устя*, *Ольга* → *Оля*, а також суфіксація усіченої основи, наприклад, *Юрій* → *Юрко*, *Юрась*, *Марія* → *Маруся*, *Михайло* → *Михась*, *Ганна* → *Гануся*. “Основним фактором, який великою мірою сприяє процесові скорочення основ при творенні так званих аббревіатурно-суфіксальних здрібно-пестливих форм особових імен..., була деетимологізація, тобто втрата внутрішньої форми смислової структури...” [2: 305].

7. У зв'язку з наявністю спільнослов'янських, а в деяких випадках і загальноіндоєвропейських принципів процесу декомпозиції і суфіксації власних імен людей (*Ярослав* → *Славко*, *Яромір* → *Ярко*) варто запровадити “спеціальну термінологію для цієї галузі слов'янської та індоєвропейської ономастики” [2: 312].

8. Рисою антропонімного словотворення є можливість формувати омонімі короткі імена від різних повних імен способом усічення (*Олеся* → *Леся*, *Олександра* → *Леся*), при цьому можливе усічення різних частин слова, а не тільки кінцевої [2: 306–307].

9. В антропологічних дослідженнях вивчалися назви голів сім'ї і “чомусь поза увагою залишалася словотвірна структура прізвицьк (та й прізвищ) інших членів сім'ї: жінки, сина, дочки... Системне типологічне вивчення структури наявних прізвицьк усіх членів сім'ї... дає цікаву і цінну типологічну картину народного творення...” (схематично можна виразити у формі чотирикутника

структурних опозицій, наприклад, *Мончик – Мончичка – Мончичук – Мончиччі; Скіба – Скібіха – Скібік – Скібіє*) [4: 314]. У системі прізвищ села Млинів виявляється 13 продуктивних типових суфіксальних комплексів найменувань членів сім'ї і ще декілька периферійних, які під впливом офіційних антропонімів стали занепадати. Типологія послідовно зібраних прізвищ різних населених пунктів “виявить багатогранну картину живомовної народної словотворчості” [4: 323].

Висновки. Науковий доробок Івана Ковалика, присвячений питанням онімного словотворення, ще раз засвідчує вагомий вклад мовознавця як у дериватологію, так і в ономастику загалом. Теоретична спадщина Івана Ковалика, методика словотвірного аналізу онімів, розбудова термінологічного апарату є і буде методологічною базою для ономастів багатьох поколінь. Практичний аналіз власних особових і географічних назв став не тільки значним кроком до системного опрацювання антропонімікону й топонімікону української літературної мови і її діалектів у загальнослов'янському контексті, до виявлення закономірностей і особливостей онімного творення, спільного і відмінного в деривації онімів та апелятивів, а й підставою до цінних узагальнень, що стосуються української словотвірної системи в діахронії і синхронії, а також місця ономастикону в цій системі:

1. Більшість власних назв утворюється за загальнономовними дериваційними моделями засобами і способами, характерними і для апелятивів. Специфічне онімне словотворення трапляється значно рідше.

2. Саме власна назва може зберігати історичну пам'ять про архаїчні словотвірні типи, що в сучасній мові відсутні на апелятивному матеріалі.

3. Характеристика словотвірної системи мови буде об'єктивною і повною тільки тоді, коли вона спиратиметься на аналіз усіх словотвірних типів, до яких послідовно залучатимуться всі деривати, у тому числі й власні назви.

Завдання і перспективи українських дериватологічних та ономастичних досліджень, які окреслив Іван Ковалик (зокрема вивчення словотвору в тісному зв'язку з ономастикою, а також вироблення схеми ономастичного аналізу, невідкладним елементом якого буде вияв зв'язку між онімом і його твірною базою – загальною чи власною назвою), залишаються актуальними для нас і тепер. Особливо це стосується вивчення специфічного онімного словотворення, що не має відповідних словотвірних моделей в апелятивній деривації, а тому усталені теоретично-методологічні засади аналізу, уніфікована термінологія і класифікація таких дериватів поки що, на жаль, відсутні. Специфічне онімне словотворення, частково опрацьоване в дослідженнях Івана Ковалика, є перспективним об'єктом майбутніх ономастично-дериватологічних праць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Ковалик І.* Словотворча будова української топоніміки, 1960 / Іван Ковалик // Вчення про словотвір. Вибрані праці. Ч. I / Іван Ковалик. – Івано-Франківськ ; Львів, 2007. – С. 359–368.

2. *Ковалик І.* Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення), 1965 / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського

мовознавства. Вибрані праці. – Ч. II / Іван Ковалик. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – С. 304–312.

3. Ковалик І. Топоніми і гідроніми у сфері мови і мовлення, 1966 / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці. Ч. II / Іван Ковалик. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – С. 277–279.

4. Ковалик І. Типологія системи словотвору прізвиськ жителів села Млинів Жешівської області ПНР, 1967 / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці. Ч. II / Іван Ковалик. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – С. 313–327.

5. Ковалик І. Про ономатизацію, трансономатизацію і деономатизацію, 1969 / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці. Ч. II / Іван Ковалик. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – С. 280–282.

6. Ковалик І. Сміслова структура власних імен, 1969 / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці. Ч. II / Іван Ковалик. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – С. 283–286.

7. Ковалик І. Українські топоніми з суфіксами -ищ-е, -нищ-е, -лищ-е, -бищ-е, -овищ-е, -иськ-о, -овиськ-о на загальнослов'янському фоні, 1970 / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці. Ч. II / Іван Ковалик. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – С. 328–335.

8. Ковалик І. Про інформацію власних назв у сфері мови і мовлення”, 1974 / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці. Ч. II / Іван Ковалик. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – С. 287–293.

9. Ковалик І. Про власні і загальні назви в українській мові, 1977 / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці. Ч. II / Іван Ковалик. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – С. 294–303.

REFERENCES

1. Kovalyk, Ivan. (2007). Slovtvorcha budova ukrainkoï toponimiky, 1960. In: *Vchennia pro slovtvir. Vybrani pratsi*. Ivano-Frankivsk; Lviv, ch. I, 359–368.

2. Kovalyk, Ivan. (2008). Slovtvir osobovykh imen v ukrainskii movi (zdrubnilo-pestlyvi utvorennia), 1965. In: *Pytannia ukrainskoho i slovianskoho movoznavstva. Vybrani pratsi*. . Lviv; Ivano-Frankivsk, ch. II, 304–312.

3. Kovalyk, Ivan. (2008). Toponimy i hidronimy u sferi movy i movlennia, 1966. *Pytannia ukrainskoho i slovianskoho movoznavstva. Vybrani pratsi*. Lviv; Ivano-Frankivsk, ch. II, 277–279.

4. Kovalyk, Ivan. (2008). Typolohiia systemy slovtvoru prizvysk zhyteliv sela Mlyniv Zheshivskoi oblasti PNR, 1967. In: *Pytannia ukrainskoho i slovianskoho movoznavstva. Vybrani pratsi*. Lviv; Ivano-Frankivsk, ch. II, 313–327.

5. Kovalyk, Ivan. (2008). Pro onomatyzatsiiu, transonomatyzatsiiu i deonomatyzatsiiu”, 1969. In: *Pytannia ukrainskoho i slovianskoho movoznavstva. Vybrani pratsi*. Lviv; Ivano-Frankivsk, ch. II, 280–282.

6. Kovalyk, Ivan. (2008). Smysova struktura vlasnykh imen, 1969. In: *Pytannia ukrainskoho i slovianskoho movoznavstva. Vybrani pratsi*. Lviv; Ivano-Frankivsk, ch. II, 283–286.

7. Kovalyk, Ivan. Ukrainski toponimy z sufiksamy -yshch-e, -nyshch-e, -lyshch-e, -byshch-e, -ovyshch-e, -ysk-o, -ovysk-o na zahalnoslovianskomu foni, 1970. In: *Pytannia ukrainskoho i slovianskoho movoznavstva. Vybrani pratsi*. Lviv; Ivano-Frankivsk, ch. II, 328–335.

8. Kovalyk, Ivan. (2008). Pro informatsiiu vlasnykh nazv u sferi movy i movlennia”, 1974. In: *Pytannia ukrainskoho i slovianskoho movoznavstva. Vybrani pratsi*. Lviv; Ivano-Frankivsk, ch. II, 287–293.

9. Kovalyk, Ivan. (2008). Pro vlasni i zahalni nazvy v ukrainskii movi, 1977. In: *Pytannia ukrainskoho i slovianskoho movoznavstva. Vybrani pratsi*. Lviv; Ivano-Frankivsk, ch. II, 294–303.

*Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2019
прийнята до друку 18. 06. 2019*

QUESTIONS OF ONYMIC WORD-FORMATION IN IVAN KOVALYK'S SCIENTIFIC HERITAGE

Iryna Kuzma

*Ivan Franko National University of Lviv
Ivan Kovalyk Ukrainian-language department,
1/234, Universytets'ka Str., Lviv, Ukraine, 79001,
phone (032) 239 47 17
e-mail: i.kuzma@ukr.net*

The article analyses prof. Ivan Kovalyk's concept of word-formation in onomastics. Ivan Kovalyk's scientific work, devoted to the problems of onymic word-formation, once again testifies the significant contribution of a linguist to derivatology as well as in onomastics on the whole. The theoretical heritage of Ivan Kovalyk, the technique of derivational analysis of onyms, and the development of the terminology apparatus is and will be the methodological basis for the onomasts of many generations. The practical analysis of proper personal and geographical names has become not only a significant step towards the system study of the anthroponymicon and toponymicon of the Ukrainian literary language and its dialects in the Slavic context, until the discovery of the laws and features of the onymic creation, common and distinctive in the derivation of onyms and appellatives, but also the basis to valuable generalizations concerning the Ukrainian derivational system in the diachrony and synchrony and the place of the onomasticon in this system:

1. Derivational models, affixes and methods of derivation are mostly the same for onymic and for appellative word-formation.

2. Just the proper name can preserve the historical memory of the decayed derivational types, which in the modern language are absent on the appellative material.

3. The characterization of the derivational system of the language will be objective and complete only if it is based on an analysis of all derivational types, to which all derivatives are successively included, including the proper names.

The tasks and perspectives of Ukrainian derivational and onomastic research, as outlined by Ivan Kovalyk (in particular the study of derivatology in connection with onomastics, as well as the development of a scheme of onomastic analysis, the urgent element of which will be the relationship between onim and its derivational base - general or proper name) remain relevant for us now.

Keywords: Ivan Kovalyk, onomastics, derivatology, onyms, appellatives, word-building stem, word-building base, onymic word-formation, appellative word-formation, derivational type, derivational model, toponyms, anthroponyms.